

ZPRÁVY A SDĚLENÍ

MLADÁ MANŽELSTVÍ PO TŘECH LETECH MANŽELSKÉHO SOUŽITÍ

Již několik let se katedra marxisticko-leninské sociologie FF UJEP v Brně zabývá v rámci vědeckovýzkumné práce problematikou časně uzavíraných manželství. Původní zkoumanou populaci tvořily nezletilé dívky a jejich snoubenci, po třech letech manželství stejné dvojice již jako manželští partneři. Cílem opakovaného šetření po třech letech manželství bylo zjištění, v jakých sociálně ekonomických podmínkách žijí a jaká je míra jejich spokojenosti s manželstvím. Sociální depisáž byla velmi náročná, protože část dvojic mezitím změnila bydliště, přestěhovala se mimo hranice města Brna nebo odmítla spolupráci. Z těchto technických důvodů se podařilo opakovaně vyšetřit pouze 100 párů místo původních 127 dvojic. S vědomím jisté omezenosti jsme tak získali alespoň informační přehled o tom, jak velmi mladá manželství po třech letech fungují a jaká je míra jejich úspěšnosti.

DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY

Podobně jako při výzkumu těchto dvojic coby snoubeneckých párů byl soubor žen rozložen na tři základní vzdělanostní skupiny. Nejvyšší dosažené vzdělání mladé, alespoň tři roky provdané matky bylo i v této druhé výzkumné etapě hlavní nezávisle proměnnou, podle které byla tříděna data ostatní. Srovnání maximálního vzdělání mladých matek při uzavírání sňatku a tři roky po sňatku ukázalo výrazný posun značné části žen do skupiny pouze základního vzdělání. Zatímco před sňatkem mělo základní vzdělání něco přes čtvrtinu nezletilých snoubenek, po třech letech manželství to byla již téměř polovina. Tento značný pokles vzdělanostní úrovně žen byl způsoben nedokončením učebního poměru nebo zanecháním studia v důsledku časného mateřství. Mezi jednotlivými vzdělanostními skupinami sledovaných mladých žen jsou však určité rozdíly. I přes handicap mateřství zanechalo studia na střední škole poměrně málo studentek, zatímco učební obor — který dává elementární profesionální kvalifikaci — opustila přibližně každá pátá učnice. Data získaná při opětovném šetření prokázala základní předpoklad výzkumu velmi mladých manželství, že předčasné rodičovství a předčasný sňatek ohrožuje získání řádné pracovní kvalifikace mladých dívek, což se později může negativně projevit v nižší sociálně kulturní úrovni rodiny a v nižší kvalitě socializace jejich dětí.

Všechny nezletilé snoubenky vstupovaly do manželství s nadějí, že do několika měsíců porodí své první dítě. Po třech letech pouze o jedno dítě pečovalo 75 % žen, čtvrtina již měla děti dvě. Jestliže k podílu rodin se dvěma dětmi přiřadíme i rodiny, které v době opakovaného šetření druhé dítě čekají, pak se podíl jednoduchých rodin sníží přibližně na 60 %. Tato kumulace porodů do úzkého období rané dospělosti vysvětluje výrazný pokles kvalifikace mladých matek oproti stavu při uzavírání sňatku.

Z hlediska zájmů a potřeb společnosti nelze považovat tuto kumulaci porodů do období 18 až 20 let za žádoucí. V tomto ohledu by měla sehrát výraznější roli výchova k plánovanému rodičovství. Mít děti v rané dospělosti a ještě rychle za se-

bou není vhodné ani z hlediska zdravotního. Téměř každá čtvrtá matka přiznala porodní komplikace u prvního dítěte, každé desáté prvorozené dítě bylo dle sdělení matky vážněji nemocné a 13 % matek se nepovažovalo za osoby zcela zdravé. Zdravotní obtíže u sebe, dítěte nebo porodu udávaly častěji matky se základním vzděláním než matky vyučené a středoškolačky.

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ CHARAKTERISTIKY

Za tři roky manželství jsme konstatovali u mladých žen v péči o dítě výrazný posun k samostatnosti. Při uzavírání sňatku spoléhala polovina snoubenek na pomoc matky, tchyně nebo jiné osoby. Po třech letech manželství počítala v péči o dítě s pomocí matky nebo babičky pouze každá pátá matka. Polovina mladých rodin využívala kolektivních zařízení pro děti předškolního věku a čtvrtina byla v době opakování šetření v domácnosti — na mateřské dovolené s druhým dítětem. V mladých rodinách není tedy nejrozšířenější formou péče o dítě péče prarodičů, ale péče osobní v kombinaci s kolektivním zařízením. Pokud mladé matky pracovaly, tak převážná většina manuálně, pouze středoškolačky označily svou práci jako spíše duševní. V domácnosti byly většinou matky se základním vzděláním, středoškolačky minimálně — měly také nejméně často za všech srovnávaných vzdělanostních skupin druhé dítě.

Mladým manželkám byla podobně jako v první etapě výzkumu položena otázka po zvyšování kvalifikace. Před sňatkem uvažovalo o zvýšení kvalifikace a dokončení učebního poměru 40 % snoubenek a pětina chtěla učební poměr přerušit pouze náhodou a potom jej dokončit. Po třech letech uvažovalo o zvýšení nebo dokončení základní kvalifikace pouze 14 % žen. Ve skupině těch, které o problému vůbec ještě uvažují, převažují středoškolačky a malá část žen se základním vzděláním. Ženy, které se doučily, dosáhly zřejmě svého aspiračního maxima a tímto problémem se nezábývají. Podobně postoje byly zaznamenány i u souboru jejich manželů. Z nich největší zájem projevil pouze manželé středoškolaček a nejmenší naopak manželé žen se základním vzděláním.

Sociální úroveň rodiny dokreslil příjem; ten je ve srovnání se situací na počátku manželství o něco lepší, protože do rozpočtu rodiny přibyl plat ženy. Příjmy manželů byly celkem vyrovnané a odpovídaly příjmové hladině mladých lidí v naší populaci. Pro objektivní posouzení životní úrovně velmi mladých rodin je nutné vzít také v úvahu velikost dluhů — výši měsíčních splátek. Zcela bez dluhů bylo pouze 8 % rodin, polovina odečítala ze svých příjmů měsíčně 500 Kčs, třetina 1000 Kčs a u 10 % dělaly měsíční splátky více než 1000 Kčs. Vyšší částky splácely nejčastěji rodiny žen nevyučených, nejméně často rodiny středoškolaček. Vlastní úspory vyšší než 5000 Kčs mělo po třech letech manželství pouze 8 % rodin. Převážná většina neměla téměř nic a byla odkázána na vlastní příjmy a pomoc rodičů; v době šetření měla každá třetí mladá rodina k dispozici auto, pouze každá pátá chatu nebo zahradu. V podílu těch, kteří disponovali autem nebo chatou, byly nejméně často zastoupeny rodiny žen se základním vzděláním.

O životní úrovni rodiny vypovídá také úroveň bydlení. S vlastním bytem počítalo při vstupu do manželství 77 % velmi mladých párů, po třech letech bydlelo samostatně 58 % rodin. Rozdíl mezi idealistickou představou při vstupu do manželství a realitou je dost značný. Skoro každá druhá velmi mladá rodina žije ještě po třech letech manželství u rodičů nebo jinak než ve vlastním bytě. Kompletním bytovým zařízením se po třech letech pochlubilo 43 % manželských párů, 10 % rodin si ani po třech letech bydlení samostatně nezařizovalo. Mladé rodiny nejčastěji tvořily tři až čtyřčlenné domácnosti, přibližně čtvrtina žila v domácnosti o více než 5 osobách. V nepřiplněných domácnostech byly nadprezentovány rodiny žen nevyučených. Každá druhá rodina měla po třech letech manželství k obývání pouze jeden pokoj, třetina dva a pouze 17 % mladých rodin obývalo byty o třech obytných místnostech. V bytech větších převažovaly středoškolačky, v bytech nejmenších rodiny žen se základním vzděláním.

SOUŽITÍ GENERACÍ

Vzhledem k tomu, že skoro polovina velmi mladých rodin žila jinak než ve vlastním bytě, nemohly zůstat stranou pozornosti postoje mladé rodiny k rodičovské ge-

neraci. Jako zcela bezproblémový označilo svůj vztah k rodičům 40 % rodin, 45 % přiznalo občasně nedorozumění a 15 % mladých párů označilo svůj vztah k rodičům jako velmi problematický. Jedním z indikátorů dobrých vztahů k prarodičům je četnost sociálních kontaktů. Sledované mladé rodiny se výrazně častěji stýkaly s rodiči (matkou) ženy než s rodiči (matkou) muže. Třetina udávala denní kontakt s rodičovskou generací. Jednou týdně se s prarodiči stýkalo 40 % sledovaných rodin. Řidší kontakt rodiny s matkou ženy byl spíše výjimkou, zatímco s matkou muže spíše pravidlem.

Analýza naznačila, že v souboru sledovaných mladých rodin se obdobně jako v celé naší populaci projevila tendence k těsnějšímu vztahu mladé rodiny k orientační rodině ženy. Zdá se, že se příbuzenské vztahy v našich sociálních podmínkách odvíjejí výrazněji po matrilokální linii. Tuto domněnku podporují i údaje o pomoci prarodičů při zabezpečování fungování mladé rodiny. Na vybraných činnostech jako je příležitostná péče o dítě, péče o domácnost, finanční a věcná výpomoc mladým manželům, se výrazně častěji podílely matky žen než matky mužů.

Otázkou je, v jakém směru tato distance vzniká, zda se distancuje mladá manželka od obávané tchyně, nebo matka muže od cizí ženy (snachy). To, že rodiče muže respektují novou rodinu a nechtějí do jejího života zasahovat, je svým způsobem pochopitelné, ale proč je tak výrazně asymetrická i věcná a finanční výpomoc mladé rodině? Mohli bychom usuzovat na to, že dospělý syn se sňatkem tradičně zbavuje oboustranných závazků ke své orientační rodině, zatímco dcera se sňatkem a mateřstvím ke své matce zprostředkovává, ale přece jen těsněji přimyká. Místo aby svou novou identitu a představy o výkonu role matky a manželky odvozovala od svého manžela, čerpá ji často u své rodiny, především matky.

SPOKOJENOST S MANŽELSKÝM SOUŽITÍM

V druhé etapě výzkumu mladých manželských párů byla také položena otázka, co nyní respondenti soudí o věku, ve kterém uzavírali sňatek. Tři čtvrtiny mladých žen byly přesvědčeny, že se vdávaly příliš brzy, pouze pětina považovala věk sňatku za přiměřený své fyzické i mentální dospělosti. Indikátorem spokojenosti v manželství byl i postoj k volbě životního partnera. Pouze třetina žen byla o své volbě plně přesvědčena a znovu by ji opakovala, 40 % mělo občasně pochybnosti a čtvrtina dojem, že si svého manželského partnera nevybrala dobře. Muži měli k manželce postoj o něco pozitivnější, téměř polovina by svou volbu opakovala rozhodně znovu, třetina si svou volbou nebyla zcela jistá a pouze každý desátý by si po tříleté zkušenosti v manželství vybral partnerku jinou.

Každé párové soužití přináší sebou i nedorozumění a konflikty. Každá pátá velmi mladá manželská dvojice řeší své problémy zcela bez hádek. V této relativně malé skupině byly nečastěji zastoupeny středoškolačky se svými partnery. Téměř polovina dvojic řeší své problémy bouřlivěji, ale rychle se smíruje. U dobré třetiny manželských párů byly časté déletrvající hádky, doprovázené někdy i výstupy. Tento poslední způsob řešení konfliktů byl nejběžnější ve skupině žen se základním vzděláním a u části rodin žen vyučených.

Příčinou nedorozumění a konfliktů nebyly u velmi mladých manželů sexuální problémy a zárlivost, nepodstatné byly i přehnané vazby k rodičům. Často se však konflikty soustředovaly kolem finančních problémů, rozdělení domácích povinností, trávení volného času a odlišných názorů na lidi, situace a pod. U menší skupiny rodin působil problém častý alkoholismus muže — zde je na místě podotknout, že občasně problémy s alkoholismem muže řešila v podstatě každá druhá rodina. Jestliže vezme v úvahu věk sledovaných manželských partnerů, pak nelze tento moment považovat za tak nevinný, jak by se na první pohled zdálo.

Problémy, které mladou rodinu zatěžují, jsou vesměs problémy adaptačního charakteru, běžné ve všech mladých manželstvích. Ale u velmi mladých rodin, právě pro jejich sociální nezralost a v kombinaci s jinými nepříznivými faktory, vedou častěji k latentní nespokojenosti, která ústí u části dvojic v rozpadu manželství. Z tohoto hlediska by byly vhodné konzultace v manželských poradnách, při kterých by se mladé páry učily řešit sporné otázky bez destruktivních momentů.

Spokojenost v manželském vztahu indikuje i hodnota prisuzovaná vztahu k partnerovi. Polovina žen i mužů vklade po třech letech manželství lásku k partnerovi na

první místo. Přátelství kladlo na první místo asi 20 % dvojic — nepatrně zde převažovaly ženy. Úctu a zvyk postavilo na první místo 15 % žen a 20 % mužů. Hostilní postoje k manželskému partnerovi se dostaly na první místo u 18 % žen a pouze 8 % mužů. I když jednotlivé četnosti, až na hostilní postoje, byly vcelku u dvojic vyrovnané, emocionálně pozitivní postoje byly přece jen o něco častější u mužů, emocionálně negativní postoje se výrazně častěji objevily u žen.

Po třech letech manželství byla v soužití plně spokojena přibližně polovina mladých žen, čtvrtina byla spokojena „tak na půl“ a čtvrtina dala zřetelně najevo svou nespokojenost. Častěji byly spokojeny středoškolačky, největší podíl nespokojených žen se objevil mezi skupinou se základním vzděláním. Manželé se zdáli být v manželství celkově spokojenější než ženy, pouze malý podíl (14%) měl k soužití s partnerkou vážnější výhrady. Opakované šetření po třech letech manželství mladých dvojic ne sice výrazně, ale přece jen naznačilo, že mladé ženy byly v manželství méně častěji spokojené než muži. Tento trend byl konstatován i v jiných výzkumech, zaměřených na mladé rodiny. Manželství ženy zřejmě více zatěžuje, jsou náročnější na partnera, obtížněji se vyrovnávají s rolí matky, hospodyně a zaměstnané ženy. Destruktivním činitelem může být i desiluze z partnerského vztahu, nezvládnutí profese a materiálních problémů.

Manželskou spokojenost mladých dvojic dokresluje i jejich rozvodové úvahy. O rozvodu zatím ještě neuvazovalo 46 % žen a 60 % mužů. 29 % žen a 26 % mužů přiznalo občasně úvahy o rozvodu, 1/4 žen a pouze 14 % mužů považovalo v době šetření rozvod za jediné východisko z nahromaděných problémů. 13 % manželských dvojic již rozvodové jednání skutečně zahájilo nebo dokončilo. I ve sledovaném souboru velmi mladých rodin byla potvrzena výraznější rozvodová tendence žen než mužů. Toto zjištění také kladně koresponduje se závěry jiných výzkumů, které referují o vyšší pohotovosti žen k rozvodovému chování, menší ochotě ke kompromisům a snížení vlastních nároků v zájmu udržení rodiny. I šetření velmi mladých rodin, byť technicky omezené, naznačilo, že jsou to především ženy, které potřebují od rané adolescence intenzivnější výchovu k rodinnému životu.

Z Á V Ě R

Výzkum velmi mladých manželských párů sledovaných po třech letech trvání manželství přinesl základní informace o této specifické skupině rodin. Dokázal, že hlavním problémem dívek, uzavírajících manželství před dosažením právní zletilosti, je nízká kvalifikace, která se sňatkem ještě sníží. Ukázal však také, že prognóza velmi mladých manželských není zcela beznadějná, protože přibližně polovina těchto rodin je v manželství celkem šťastná a spokojená. Z méně šťastné poloviny rodin má čtvrtina šanci, že po překonání adaptačních potíží manželství přece jen udrží a stabilizuje. Čtvrtina se rozpadá ještě v průběhu prvních tří let manželství. Z dat, která byla k dispozici, usuzujeme na to, že větší naději na udržení manželství mají rodiny s jedním dítětem, kde žena dokončila základní profesionální přípravu, má vyšší kvalifikaci a bydlí brzy po sňatku s rodinou v samostatném bytě. Největším rizikem velmi mladých manželů není tedy předčasný sňatek, nýbrž sociálně ekonomické podmínky, za kterých vzniká.

Rodinám, kde žena nedokončí základní profesní výcvik, kde se v krátké době po sobě narodí další dítě do nevyřešených bytových poměrů, se zvyšuje pravděpodobnost nezvládnutí nahromaděných problémů natolik, že mladá žena sáhne po rozvodu jako jediném prostředku řešení krizové situace.

Ze souboru sledovaných rodin by speciální pomoc společnosti potřebovala ta čtvrtina dvojic, která již v prvních letech manželství tenduje k nespokojenosti, ale není ještě odhodlána k radikálnímu řešení. Pokud by se podařilo tyto rodiny stabilizovat, pak by pravděpodobnost rozvodu manželství velmi mladých partnerů byla přibližně stejná jako u populace, uzavírající manželství v sociálně a právně akceptovaném věku.

Liliana Nerudová

SYMPOZIUM O ŽIVOTNÍM ZPŮSOBU JAKO SOCIÁLNÍ REALITĚ PODRUHĚ

Opět po dvou letech se sešli v Brně badatelé řady sociálně-vědních pracovišť, aby se zabývali nejrůznějšími aspekty socialistického životního způsobu. Toto pokračování brněnského symposia proběhlo ve dnech 27.—29. listopadu 1984, opět za účasti zahraničních hostů. V diskusi vystoupili prof. N. G. Jurkevič z Univerzity V. I. Lenina v Minsku, prof. László Cseh-Szombathy, ředitel Sociologického ústavu Maďarské akademie věd, dále pak prof. dr. sc. Alice Kahlová a dr. Willy Koch z katedry sociologie Univerzity K. Marxe v Lipsku a dr. Svoboda Piteva z Výzkumného ústavu mládeže v Sofii.

Stejně jako poprvé mohli také tentokrát domácí účastníci symposia vycházet z předběžné znalosti obsahů referátů, s nimiž byli seznámeni formou pracovních textů v dostatečném předstihu. Pokusíme se zde alespoň stručně nastínit základní teze, které se staly podkladem pro životní třídení diskusí probíhající v hotelu Voroněž.

Téměř polovina příspěvků pronesených na symposiu se týkala rodiny. Tuto problematiku otevřela *Eliška Rendlová* úvodním sdělením nazvaným „Způsob života mladé rodiny — představy a realita“. Autorka konfrontovala představy mladých manželů, týkající se jejich budoucího života, s reálným stavem. Soustředila se přitom na dvě významné oblasti rodinného života: na vybavenost domácnosti a na strukturu činnosti v rodině. Zvláštní pozornost věnovala restrukturalizaci životního způsobu mladých manželů, k níž dochází v souvislosti s narozením dítěte. Poukázala přitom na určitou neujasněnost názorů mladých lidí na otázku sladění individuálních a rodinných zájmů v různých fázích vývoje rodiny.

Příbuzné problematice byl věnován příspěvek *Lubomíra Nového* „Životní starty“. Založení rodiny, vybavení domácnosti a strukturace některých volnočasových aktivit byly zde zkoumány v dimenzi životních drah. Autor porovnával rychlost, nahuštění a pořadí životních startů v oblasti profese, manželství, rodičovství a životního stylu u starších, středních a nejmladších příslušníků různých sociálních vrstev. Zabýval se vzájemným podmiňováním jednotlivých typů životních startů i způsobem, jakým životní starty ovlivňují celou další strukturu a průběh životní dráhy.

Jednomu z aspektů rodičovského startu se věnovali *Petr Mareš* a *Pavel Baran* ve studii „Sociální podmíněnost průběhu a výsledku těhotenství“. Autoři vycházeli z faktu, že v ČSR v roce 1980 pouze necelé $\frac{2}{3}$ započatých těhotenství vedly k narození dítěte, které přežilo kojenecký věk. Zatímco v minulosti ohrožovala další vývoj počatých plodů především rizika porodnická, v přítomnosti převažují rizika těhotenská. Autorzy zajímala sociální podmíněnost této situace (např. ekologické podmínky, druh profese ženy, její rodinný stav aj.). Tímto způsobem odhalovali sociální náboj jednotlivých, z lékařského hlediska kritických momentů těhotenství.

Počet dětí v rodině a faktory, které tento počet ovlivňují, byly předmětem metodologicky laděného příspěvku *Ladislava Rabušice*. Jeho pokus o vypracování kauzálních determinantů počtu dětí vycházel z údajů shromážděných Marešem a Baranem. Pomocí path-analýzy určil autor pořadí intervenujících faktorů podle míry jejich významnosti. V těchto souvislostech pak demonstroval některé možnosti a meze kauzálního modelování v sociologii.

Ivo Možný se ve své studii „K historicitě současného inferiorního statusu domácích prací“ zabýval příčinami nízkého oceňování aktivit spjatých s udržováním chodu domácnosti. Ukázal proměny kulturně symbolického významu přikládaného těmto aktivitám v průběhu dávné i nedávné minulosti. Všiml si myšlenkových zdrojů nízkého oceňování domácích prací i sociálních, historicky přechodných podmínek, které takovému oceňování nahrávaly. Poukázal rovněž na okolnosti, které signalizují nástup kvalitativně nového pohledu na celou oblast zmíněných aktivit.

Paula Horská se soustředila ve svém příspěvku na sledování vývoje rozdílů v úmrtnosti mužů a žen. Pokusila se objasnit proč v průběhu posledních 150 let se v Evropě postupně nadúmrtnost žen téměř ve všech věkových skupinách změnila ve stejně markantní nadúmrtnost mužů. V této souvislosti si všimnula mimo jiné změn v profesním a obecně v sociálním postavení žen, k nimž došlo v průběhu sledovaného období.

Referát *Miroslava Híršla* se soustředil na domácnosti s nízkými příjmy v našich velkoměstech na počátku 80. let. Soubor těchto domácností členil autor na jednotlivé typy podle způsobu bydlení, a tak jemněji diferencoval podmínky, v nichž tyto

domácnosti hospodářů. Zaměřil se zejména na kategorii domácností, ve kterých se poji nízký příjem se špatnými bytovými podmínkami, tedy na kategorii, která neaktuálněji vyžaduje zásahy sociální péče.

Přes problémy spojené s vedením domácnosti a obecně s bydlením se centrum diskuse postupně přesunulo od otázek rodiny k tématu lokálních komunit. Na rozhraní obou okruhů se pohyboval příspěvek *Věry Foretové* „Bydlení pro dva a půl miliónů“. Zabývala se v něm bytovým družstevnictvím, snažila se vystopovat specifické znaky životního způsobu této kategorie osob. Autorka došla k závěru, že družstevní způsob bydlení nezakládá ani v oblasti práce, ani v oblasti mimopracovní žádné specifické vzory způsobu života. Jedinou výjimku tvoří aktivnější přístup družstevníků k širšímu obytnému prostředí, který se projevuje zvýšenou účastí na brigádách.

Jiří Musil se zamyslel v příspěvku „Role lokálního společenství v soudobých městech ČSR“ nad úlohou pospolitostních vazeb v našich městských lokalitách. Sledoval přitom koncentraci a funkci vazeb příbuzenských, sousedských a přátelských a jejich rozvoj v různých typech sídlišť. Všiml si rovněž vývoje formální struktury lokálních společenství. Závěrem formuloval tezi o transformaci tradičního modelu společenství, k níž dochází v důsledku restrukturační potřeby a možností rodin a domácností v moderní urbanizované společnosti.

Životním podmínkám v lokalitách věnoval pozornost *Ivan Láluha*. Soustředil se přitom na problém sociální vybavenosti lokalit a na míru spokojenosti občanů s tímto vybavením. Zejména porovnával situaci v městských a venkovských lokalitách. Konstatoval přitom, že se zvýšila přitažlivost životních podmínek na venkově a že městské lokality nepůsobí již ve všech případech tak přitažlivě jako dříve.

Další tematický okruh diskutovaný v průběhu symposia zahrnoval sféru práce a volného času. *Miroslav Gregor* vyzvedl problematičnost adekvátního měření efektivity práce, zejména v nevýrobní sféře. Ve svých úvahách vycházel z kategorie dělby práce a z Marxova rozlišení manufakturní a společenské dělby práce. Vymezil, v jakém smyslu se v současné ekonomice oba typy dělby práce prolínají. Z tohoto zorného úhlu pak poukázal na neoprávněnost redukcionistického chápání ukazatelů efektivity práce.

Libor Musil se ve svém referátu zabýval vztahem práce a volného času (přesněji času „ne-práce“) v životě pracovníků na externích pracovištích. Ukázal, jak u této skupiny pracovníků v důsledku jejich dojíždění s delší periodou mizí obvyklé obrysy pracovního a volného času a vynořují se značně odlišné prožívané bloky doby práce a doby volna. Autor se zamýšlel nad důsledky tohoto přesunu pro oblast rodinných vztahů a životního stylu vůbec.

Pavel Pácl hovořil o sociálních faktorech volného času mladých dělníků. Konstatoval odlišnost struktury volného času u různých sociálních kategorií a zabýval se faktory, které tuto odlišnost podmiňují, a to v prostředí rodinné výchovy, vzdělávacích institucí a v neposlední řadě také v pracovním procesu. Závěrem postavil problém, jakým způsobem je možno dále kultivovat náplň volného času dělnické mládeže.

Rastislav Bednárik zkoumal různé modely trávení volného času nikoli podle sociálních vrstev, nýbrž podle lokalit. Ve svém příspěvku „Volný čas v typických lokalitách ČSSR“ vycházel z typologie lokalit, jak ji prezentoval na minulém symposiu *Ivan Láluha*. Nosnost této typologie byla *Bednárikovými* výzkumy potvrzena. Konstatoval, že určitému typu lokality odpovídá reálná struktura i aspirace na výkon činností volného času. S tím, jak se venkovský typ lokality blíží městskému, klesá především význam výrobní orientace volnočasových aktivit a roste význam pasivního i aktivního kulturního využití.

Závěrečný blok diskuse naplnily referáty týkající se různých aspektů hodnotové orientace obyvatelstva. *Miroslav Foret* hovořil o představách naší mládeže ohledně životních cílů a smyslu života. Porovnával přitom zejména odpovědi studující a učňovské mládeže. Upozornil na řadu metodologických problémů spojených se zjišťováním životních orientací názorově ještě ne zcela vyhraněných věkových kategorií.

Věra Capponi a *Tomáš Novák* byli autory příspěvku, který si všiml postojů mládeže k rodičovství a názorů mládeže na institucionalizovanou výchovu v této oblasti. Na základě přehledu názorů různých skupin mládeže na základní otázky rodinného života autoři konstatovali, že přes úsilí řady zaangażovaných institucí nelze současný stav výchovy k manželství a rodičovství považovat za optimální.

Svatomíra Přadková v příspěvku „Působení rodiny v procesu utváření osobnosti mladého člověka v současné socialistické společnosti“ věnovala pozornost zejména oblasti vztahu k práci, oblasti mezilidských vztahů, vztahu mladého člověka ke společnosti apod. V různých souvislostech autorka ukázala, že prostřednictvím socializace v rodině jsou předávány jak postoje, které jsou z hlediska společnosti funkční, tak také postoje nežádoucí. Autorka naznačila závěrem řadu příčin, které mohou u části rodičů vést k malému zájmu o správnou výchovu dětí.

Speciálním problémem hodnotové orientace ve vztahu k tělesné kultuře se zabýval *Martin Potůček*. Zejména porovnával hodnotové orientace jednotlivých věkových kohort, protože právě věk patří k nejvýznamnějším faktorům, které usměrňují (popřípadě limitují) vztah lidí ke sportu. Autor zkoumal rovněž faktor vzdělání a zformuloval hypotézu, podle níž s vyšší vzdělaností roste význam tělesné kultury pro člověka. Závěrem se zamýšlel nad vývojovými trendy a pokusil se odhadnout směry sportovního zapojení jednotlivých kategorií obyvatel v budoucnosti.

Hana Librová v příspěvku „Simplifikace v sociálních představách o přírodním prostředí“ poukázala na existenci jistých zkreslení v ekologických představách obyvatelstva. Na příkladu různých věkových, profesních a sídlištních kategorií obyvatelstva dokumentovala překvapivě vysokou míru neadekvátních představ v oblasti tak významné a tak sledované, jako je oblast životního prostředí. Při hledání příčin tohoto stavu poukázala např. na některé relace hromadných sdělovacích prostředků, které přispívají spíše k zamlžení než k posilování ekologicky správného přístupu k životnímu prostředí.

Účelem našeho krátkého přehledu bylo podat alespoň přibližnou informaci o šíři a pestrosti problematiky, která byla diskutována právě v souvislosti s rozbořením otázek socialistického způsobu života. Pracovní atmosféra diskuse probíhající mezi účastníky a domácími i zahraničními hosty sympozia, stejně tak jako impulsy, které z této diskuse vzešly pro každého z účastníků, nemohou zde být pochopitelně zahrnuty, i když právě ony tvořily hlavní smysl a přínos sympozia.

Jan Keller

